

Gróf Péter—Gróh Dániel

ELŐZETES JELENTÉS A VISEGRÁD-GIZELLAMAJORI RÓMAI ERŐD FELTÁRÁSÁRÓL¹

A BNV építése során Visegrád térségében (a községtől a megyehatárig terjedő szakaszon) 1986-tól végzünk régészeti kutatásokat. Az alábbiakban egy későrómai erőd eddigi feltárási munkáiról szeretnénk beszámolni.²

Az ásatások 1988 júniusában kezdődtek.³ A gizellamajori lovarda felhagyott karámjában húzott K–Ny-i irányú kutatóárok felszínéről vastag, pusztult, erősen meszes habarcsréteg és egy II–III. századi térdfibula került elő. Az omladék alatt pontos É–D-i irányú tájolással, 165 cm széles, opus incertum technikával épített kőfal maradványait követhettük 22 m hosszán. Az igen jó állapotban fennmaradt falszakaszt 130–140 cm mélyen alapozták. Az alapozási árkot patakkavicccsal, illetve görgeteg kővel töltötték ki. Az 1988–1991. évi ásatások során kirajzolódott egy négy saroktoronyos, 34,3 x 34,3 m belvilágú, későrómai katonai erőd képe (1. kép).

Az erőd eddigi feltárt részei:

1. DK-i saroktorony

Legyező alakú forma, szárai 8 m hosszúak. A felmenő falak magassága 170–250 cm. A torony Ny-i oldalán 180 cm széles ajtónyílást bontottunk ki jó állapotú, egy darabból faragott perselyes küszöbkövel. A peremkiképzés alapján az ajtó a torony belseje felé nyílt.

A belső teret 30–70 cm vastag vörös, égett omladék borította, köztük olyan nagyméretű, 30–40 cm-es falenyomatos paticsdarabokkal, amelyek a bezuhant földémszerkezet maradványai lehettek. Ezek némelyikén jól láthatók az egymásra rácsszerűen rakott faelemek kiégett nyomai. A torony DNy-i sarkában az átégett pusztulási réteg alatt egymásra zuhant gerendák, karrók fojtottan elszenesedett maradványait bontottuk ki. Az omladékban vöröses, illetve világosbarna színű, durva szemcsés anyagú barbár edénytöredékeket találtunk. Az omladék alatt kemény, helyenként töredezett agyag járósint húzódott. Átvágásakor kiderült, ideiglenes, feltehetően az építéskor használt padló lehetett, mert nem újtották meg és alatta egységes barna, sóderes réteget követhettünk lelet vagy bármilyen jelenség észlelése nélkül. A belső letapasztott padlószint a torony K-i ívének közepe táján megszűnik, és egy nagyobb méretű beásást bontottunk ki, mely a fal

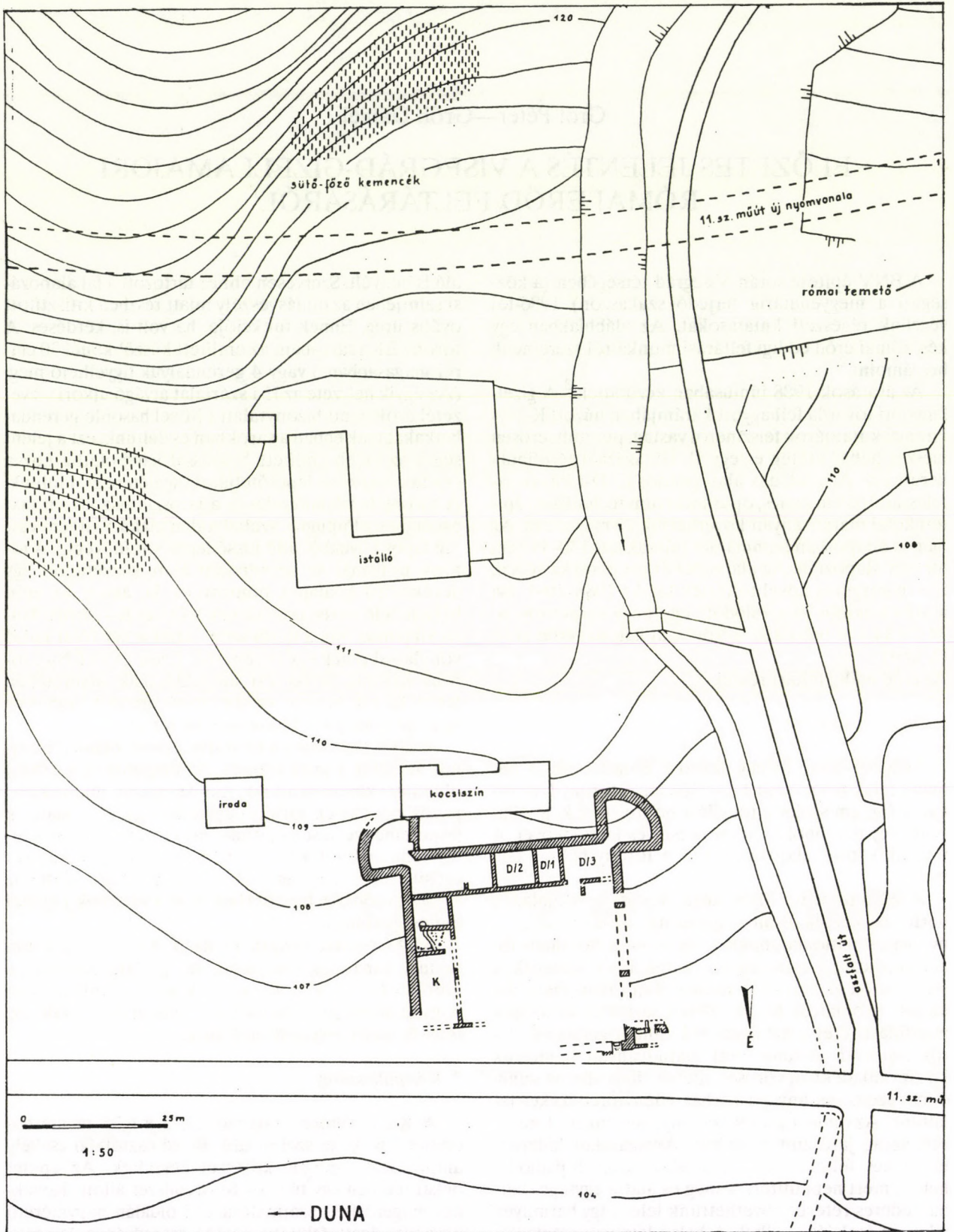
alá is benyúlt. Szervesen ehhez tartozott a fal alapozási szintjében az omlásveszély miatt részben kitisztított ovális üreg. Ennek funkciója, ha volt is, kérdéses. A torony ÉK-i sarkában, az említett küszöbkőnél 30 cm-rel magasabban 3 vagy 4 gerendalyuk figyelhető meg. (Az egyik helyzete az É-i szárfalat átvágó újkori vízvezetékárok miatt bizonytalan.) Mivel hasonló gerendalyukakat csak ebben a sarokban észleltünk, ezt a jelenséget az előbb említett beásással kapcsolatba hozva egy faszerkezetes lépcsőfeljárat meglétére gondolunk. A torony belső falfelületén a járószinthez közeli magasságban előreugró, szabálytalan alakú 5–10 cm vastag lapos kövekből álló kissé lejtős sor fut végig. A torony nyakánál az agyagpadló alatt közvetlenül egy derékszögű kőalapot bontottunk ki, amely az erőd belseje felé ívesen csatlakozik a D-i és K-i zárófal belső síkjához; míg a derékszög szárai a két főfal külső vonalaival esnek egy egyenesbe. Ezek, és az ÉNy-i torony hasonló szerkezeti megoldásának ismeretében feltételezzük, hogy az erőd építését egy zárt, szabályos négyzetalakú alapozással kezdhették el.

A DK-i saroktorony kőalapozásának oldalélei mellett átvágtuk a padlószintet. Az alapozás és a torony oldalfalai kötésben állnak, mind a falazás, mind az alapozás egy időben történő építésre utal. Az oldalélek kőpereme szervesen csatlakozik a toronyban körbefutó, fent említett kősorhoz. Az építés egyidejűségét erősíti, hogy az agyag padlószint egyrétegű, alatta az egységes sóderes betöltésben nem észleltünk régebbi építési periódust.

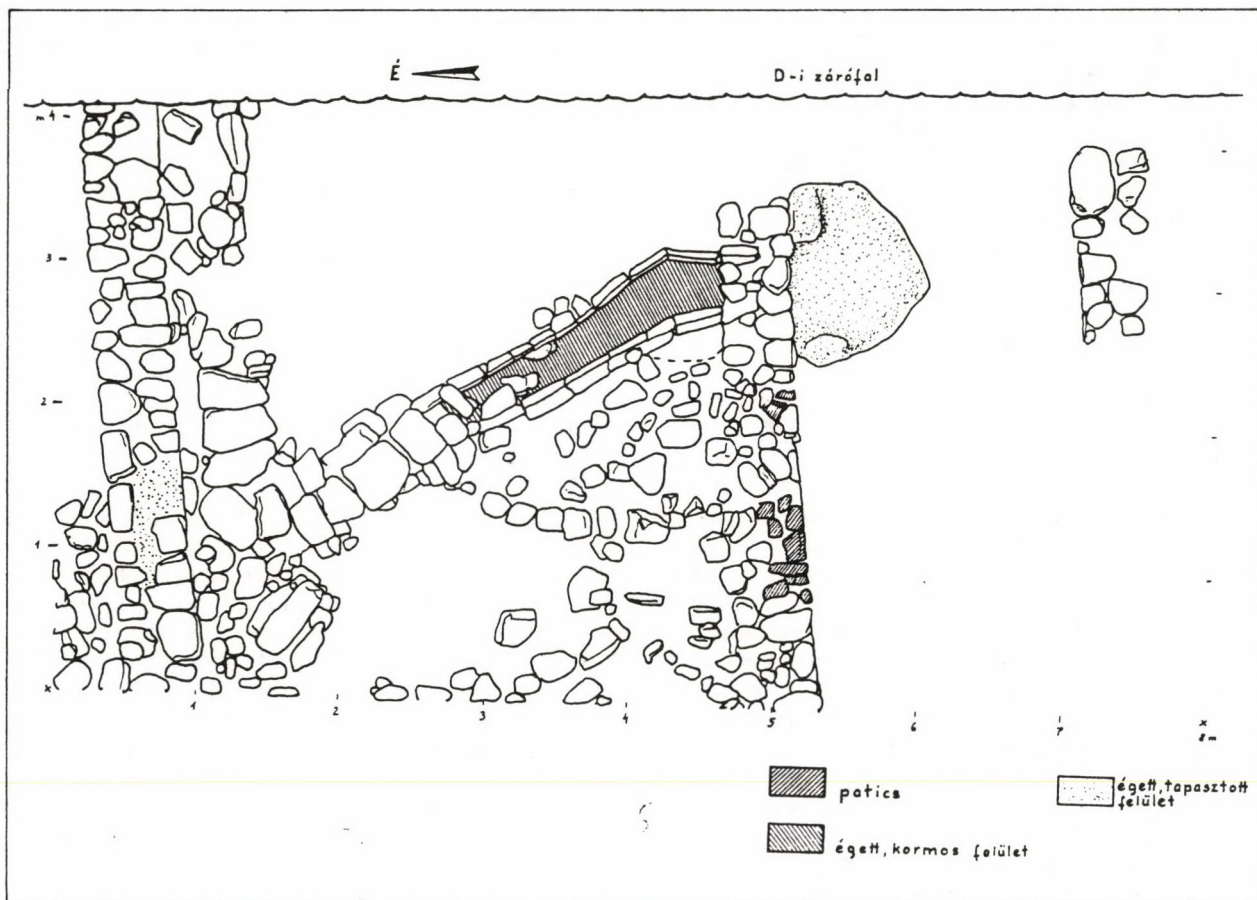
A DK-i saroktoronyon kívül az É-i és K-i oldalon vastag, habarcsos pusztulási réteg alatti sötétbarna feltöltődésben a toronyból kidobált hulladékban nagymennyiségű állatsontot, kerámia töredéket, fém- és csonttárgyakat találtunk.

2. K-i épületszárny

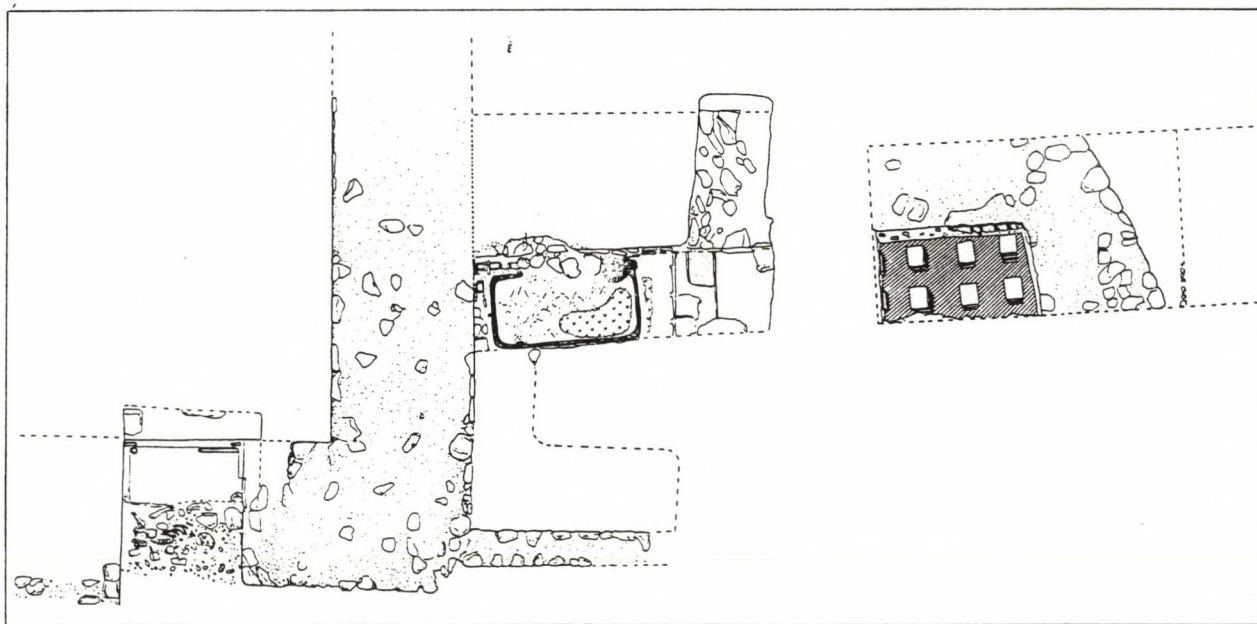
A K-i zárófalhoz tartozó 22,75 x 6,35 m méretű épület 0,6–0,7 m széles falú. Belső osztófalai csekély alapozással, agyagos kötéssel készültek. Az épület belső terében egy tüzelő-fűtőrendszer állott. Kövekkel megerősített szájnnyílása D-i oldalán nagyméretű agyagos, égett felületű tűztér maradványa látszott, benne nagymennyiségű növényi maggal. Az É-i oldalon 5–10 cm vastag, élükre állított lapos kövekből ál-

1. kép Az ásatás helyszínrajza
 Abb. 1. Situationsplan der Ausgrabung

2. kép Keleti épületszárny
Abb. 2. Östlicher Gebäudeflügel

3. kép ÉNy-i saroktorony hypocaustumának és fürdőjének részlete
Abb. 3. Teil des Hypocaustums und des Bades im NW-lichen Eckturm

ló, valószínűleg „Y” alakú fűtőjárat indult. Kb. 3 m hosszan követhettük, és megfigyelhettük a K-i zárófalra merőlegesen is az egyik válaszfal mellett (2. kép). A fűtőrendszer környéki betöltődésben talált kerámiaanyagban rácsmintás és fenyőágdíszes besimított edénytöredékek is előfordultak. Az épületen belül a római járósínt nem sikerült megtalálni; feltételezzük, hogy a fűtőrendszer felett húzódnak. Tisztázandó kérdés, hogy a járósínt kialakításánál figyelembe vették-e a terep természetes esését.

3. ÉNy-i saroktorony (3. kép)

Az erőd É-i és Ny-i zárófal derékszögben találkozik és zárt sarkot alkot, ellentétben a DK-i saroktorony nyitott nyakával. A saroktól 2-2 m-re merőlegesen indulnak a torony falai. A Ny-i szár hossza 8 m. A szárat itt is legyezőív, esetleg körívszakasz kötheti össze. Az erőd belsejéből a toronyba az É-i zárófalon bejárat nyílt (kb. 1 m széles nyílás, a falmaradvány tetejétől 130 cm-es mélységben küszöbkövel záródott). A küszöbön egy csontváz maradványai feküdtek, a bejáratra merőlegesen. A váz koponyája összetört, alsó lábszárai hiányoztak, a csontokon égszinyomok látszóttak. A vázon lévő vastag törmelék réteg alapján feltételezzük, hogy a halál a torony pusztulásának idején következett be. A torony belsejében egy fürdőt tártunk fel. Az igen jó állapotban előkerült hypocaustum pilléreinak magassága 70 cm, a padló fedlapok közül csak egy saroktöredéket figyelhettünk meg „in situ”. Eddig tizenkét pillért találtunk meg. A torony D-i falán megmaradt vakolatdarabon jól láthatók a felmenő tubulusok lenyomatai. A rendszer a torony DNy-i felén található, míg közvetlenül a Ny-i zárófalhoz épült a fürdőhelyiség. Vékony (30 cm széles) zárófal az erőd É-i zárófalának folytatása. A négyzetes helyiségben a torony D-i szára mellett terazzopadlós, ólom lefolyócsöves fürdőkád maradványa került elő. A helyiségbe egy íves küszöböt (?) átlépve lehetett bejutni. A fal mellett tubulusok figyelhetők meg körben, 70 cm mélységben teljes épségben. Egyelőre nem tudjuk, hogy a fürdőben további kádak voltak-e (a méretek szerint még kettő elférne!). Nagyon valószínű, hogy a kád aljának terazzopadlója egyben az egész fürdő padlója is. Ebben az esetben akár fakád használatát is feltételezhetjük.

4. D-i épületszárny

A D-i zárófalhoz csatlakozó épületszárnyat eredetileg három helyiségre osztották, ezekből a középsőt és a NY-it tártuk fel a legnagyobb mértékben (D/I–II, D/III).

A középső termet az erőd használata során É–D-i osztófallyal két kisebb épületszárnyra tagolták (D/I–II).

A D/II helyiség bejárata nem figyelhető meg. A gyakorlóter felőli homlokzati falon kb. 60 cm szélességben a fal hiányzik, de ajtószervezetre utaló nyomo-

kat nem találtunk. A D-i és a K-i falak mellett egy cseréprétegre alapozott 2–3 m²-nyi terazzo padlómaradványt tártunk fel. Ezt a – közvetlenül a helyiség alapozása fölött húzódó – terazzojárósínt a D-i zárófalnál egy íves kőszerkezet zárja. Az előkerült leletek alapján a terem rendeltetése nem állapítható meg. A D/II helyiség kerámiaanyagából említést érdemelnek a járósínt feletti égett rétegben talált besimított díszű edénytöredékek és elszenesedett gabonamagvak.

A D/I–II helyiség válaszfalában egy tüzelőjárat volt, ezt bizonyítják a szájnnyílást megerősítő kövek és agyag tapasztásdarabok, a hamus betöltésű, ovális előtér gödör, illetve egy jól elkülöníthető, kerek, kb. 90 cm átmérőjű agyagfelület, mely az egész helyiség alapozási szintje alatt terül el.

A tüzelőjárat a D/I helyiségben (4. kép) élükre állított nagyobb (kb. 40x40x8–10 cm-es) lapos kövekből épült csatornában folytatódott Ny felé, amely a terem közepe táján megszakadt, esetleg elpusztult, ezután a Ny-i falnál derékszögben elfordult és az ÉNy-i falsaroknál végződött. Az utóbbi szakaszon a lapos kövekből, illetve tetőtéglából lévő fedőlapok az eredeti helyükön voltak. Az egyik cohors I Ulpia Pannoniorum bélyeg látható. A kőjárathoz két, téglalalakú, kövekből formált, merőlegesen É felé leágazó építmény tartozott. Az egyiket közvetlenül a K-i fal mellett, a párját a terem közepe táján bontottuk ki. Ez utóbbit egy nagyméretű szabályos kő osztotta ketté és téglalapok fedték. Belső terében és a csatornánál lévő találkozási pontjánál számos elszenesedett növényi magvat gyűjtöttünk (gabonafélék, hüvelyesek stb.).

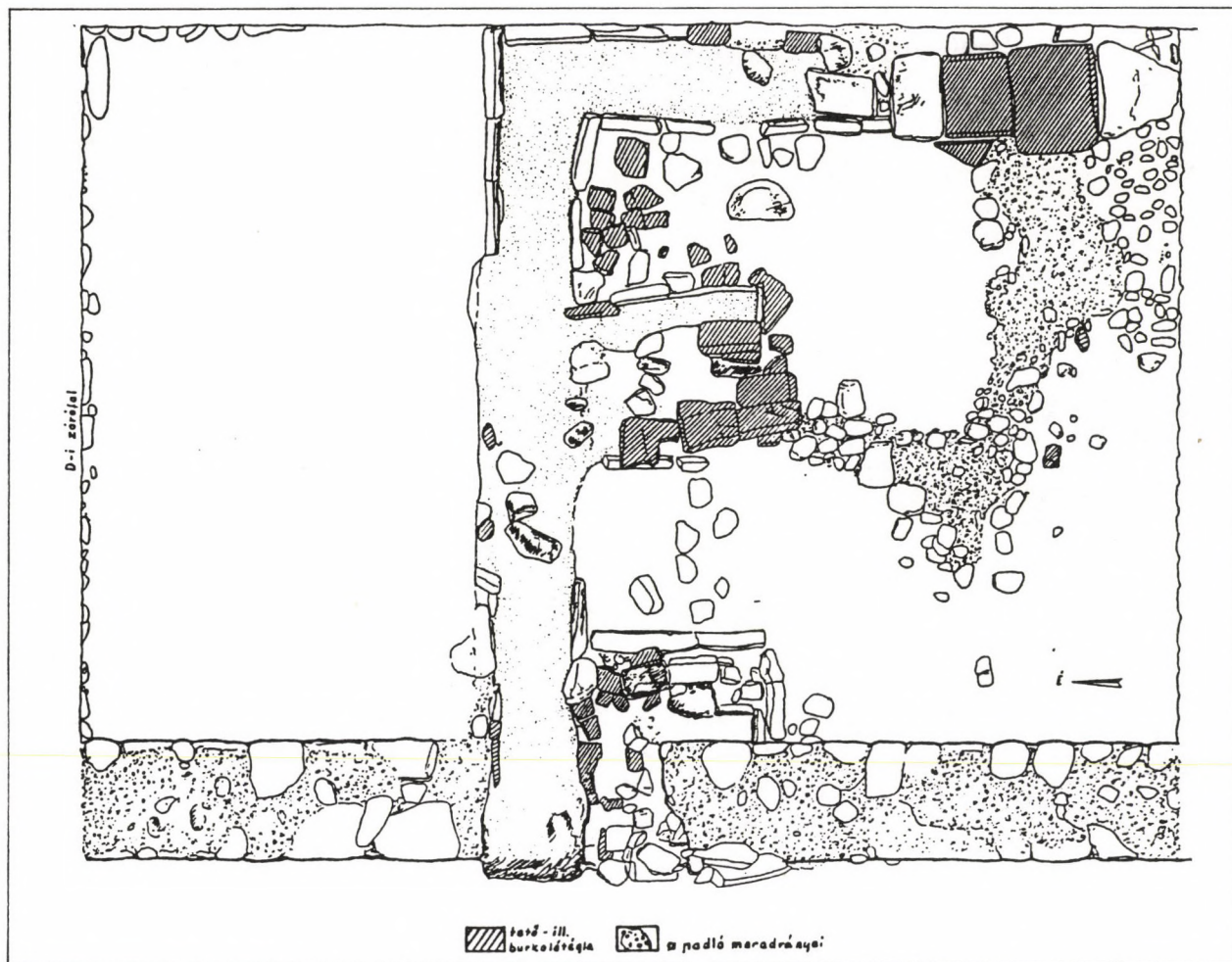
A terem ÉNy-i sarkában az eredeti padló kőrétegre terített, töredezett felületeit találtuk meg, szintben közvetlenül a csatorna fedőlapjai felett. A csatorna-rendszer alját a tüzelőnyílásnál égett kövek, további szakaszain vékony, sárgásszürke agyagréteg képezi.

A terem Ny-i oldalán a falszerkezet változása alapján egy elfalazott nyílást észleltünk. Kibontása után bizonyossá vált, hogy a csatornarendszerhez tartozó újabb tüzelőnyílás a D/III helyiségből (l. ott!) használható, ezt az előtér gödör és a fölötté előkerült hamurétegek is alátámasztják.

A D/I helyiség rendeltetésének meghatározásánál nehézséget okoz, hogy a jelenlegi csatornarendszerhez, illetve esetleges elődjéhez miként kapcsolódott a Ny-i falban kibontott tüzelőnyílás. A szerkezeti megoldás, illetve növényi mag leletek alapján úgy véljük, hogy fűtés mellett aszalásra, terményszárításra használták a helyiséget. Erre távoli néprajzi párhuzamok szolgálnak bizonyítékként.⁴

A D-i épületszárny Ny-i D/III helyisége kapcsolatot képezett az erőd belső tere és a DNy-i saroktorony között. Az épületszárny É-i oldalán egy nagyméretű (210 cm széles) bejárat volt.

A terem régészeti jelentősége az erőd eddig feltárt részeihez képest betöltésének jól elkülöníthető rétegsorában és gazdag leletanyagában is megmutatkozott.

4. kép D-i épületszárny D/I helyiség
Abb. 4. Raum D/I im südlichen Gebäudeflügel

A D-i zárófallyal párhuzamos K–Ny-i metszettel rétegeztsége a következő (5. kép):

Legfelül köves, illetve sötétbarna földdel kevert omladék, alatta égett vörös, paticsos, tetőtégla, illetve égett feketésszürke elhamvadt famaradványokkal teli, Ny felé enyhén emelkedő pusztulási réteg húzódik. Következik egy meg-megszakadó vörös omladék újabb égésnyomokkal, közben egy-egy sárgásszürke agyagfelület vonalával. A fenti rétegsort a D/III helyiség bejáratának, illetve a D/I helyiség előterének habarcsos padlójával egy szintben lévő kemény, sötétbarna járósint (?) zárta. A D/III helyiség D-i zárófala és a metszettel közötti felső omladékrétegben tetőtégla-, illetve tubulustöredékek kerültek elő egymás mellől, anélkül, hogy eredeti helyzetükre következtetni lehetett volna. Az alsó omladékréteg bontásakor É–D-i irányú, agyagba rakott, hevenyészett válaszfal (?) maradványát találtuk meg, mely egyik végén sem érintkezett a helyiség főfalával.

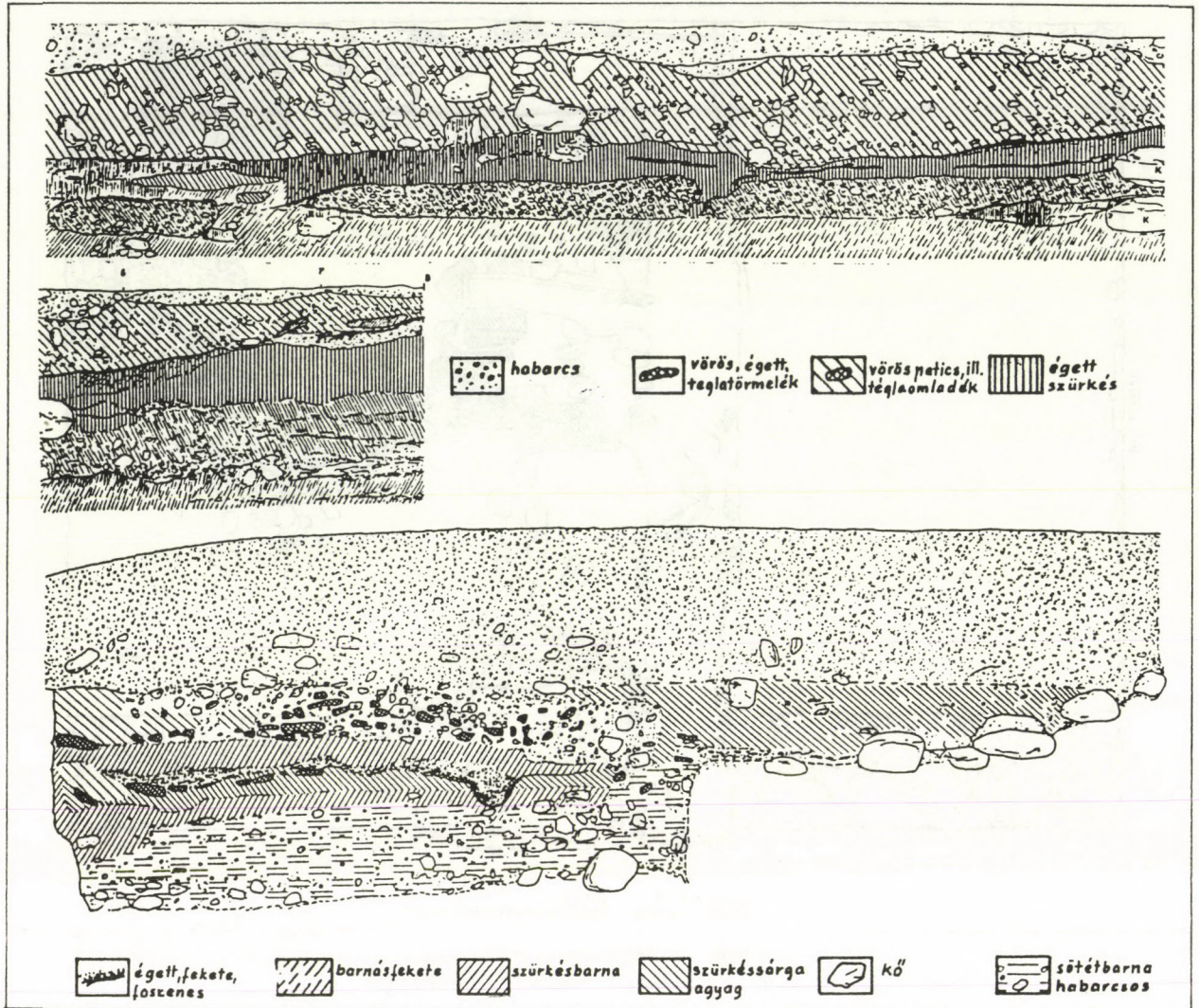
A D/I és D/III helyiség válaszfalával egyidőben épített gondos kiképzésű tűzelőnyflás előtérögdre és hamurétegei mellett a DK-i sarokban egy kör kereszt-

metszetű, jelenleg kb. 120 cm magas kemencét bontottunk ki, melynek a szájnnyílást megerősítő kövei és felmenő falának tapasztása néhol a helyükön maradtak. A teljes feltárás választ adhat a tűzelőnyflás és a kemence építési idejének, illetve használatának összefüggéseire.

A már feltehetően felhagyott kemence szolgált a következő leletegyüttes rejtekhelyeül:

1. Hengeres nyakú, csonkakúp testű, talpgyűrűs bronzkorsó, melynek nyakát és vállát gyengébb minőségű bronz lemezzel javították, valamint az eredeti pótlására silány minőségű vasfület illesztettek hozzá, sérült;
2. Kerek bronzkarika;
3. Áttört, sérült bronz lemezes öv(?) veret;
4. Kb. 30 cm hosszú tömör vashegy, 2 db;
5. Nyeles vassarló, hegye letörött;
6. Fogazott élű állatvakaró szerszám (MÜLLER 1982, II. 34. kép).

A leleteket a felső omladékréteg tetejével egy szintben lévő szürkés agyagfelületen, a DK-i sarokban találtuk. A D/III helyiségből előkerült leletek (kerá-

5. kép a: D/III. helyiség K–Ny-i metszettel; b: DNy-i saroktorony metszettel
 Abb. 5. a: O-W-liche Profilmauer des Raumes D/III.; b: Profilmauer des SW-lichen Eckturmes

mia, fémtárgyak) tanúsága szerint a rétegek viszonylag rövid időn belül követték egymást kb. a IV. század első harmadától az V. század első harmadáig. Külön figyelmet érdemel a római és a barbár népességhez köthető leletek kérdése. A betöltésből előkerült kerámia zöme szürke, illetve fehér, jól iszapolt, vékonyfalú, illetve mázas késrómai anyag. Az erőd feltárásából már ismert, kézzel formált, durva szemcsés, téglaszínű, illetve égett fekete barbár edénytörödékek kis számban a római kerámiával keverve buktak elő.

A fémleletek közül a D/III helyiségből előkerült használati eszközök és fegyverek a már említett leletegyüttest leszámítva, a nézetünk szerint kb. egyidejű, csupán egy égéscsíkkal elválasztott vörös patinos omladékból kerültek felszínre. A fegyveranyagot egy 88,3 cm hosszú, egyenes, kétélű, ép vaskard, egy nyéltámasztós harci balta, egy sérült, ívelten kúposodó vas pajzsdudor képviselte egy töredékes lándzsa-

hegygel és egy egyélű, 36 cm hosszú, 19 cm-es markolatú pengetőredékekkel együtt. A terem K-i felében talált csorbult peremű korsókkal és kései mécses típusal együtt került elő két 30 cm hosszú, tömör vashegy és egy vasabroncos, bronzfüllel ellátott vödör maradványa.

A D/III helyiség omladékrétegéből külön megemlítendő a cohors I Ulpia Pannoniorum bélyeggel ellátott töredékek. Mivel ezen csapat egység létezését a III. századnál tovább nem lehet nyomunk követni, az itt talált bélyeges téglák a tubulusokkal együtt másodlagos helyzetűek, hasonlóan a D/I helyiség kőcsatornájának fedőlapjaként szolgáló ugyanilyen bélyeges, ép tetőtéglához.

5. Ny-i épületszárny

Eddig csak a D-i lakrész sarkát bontottuk ki. A helyiség K-i előterében egy kőoszlop lábamatot tártunk

fel. Feltételezzük, hogy az épületszárny K-i, az erőd belseje felé néző részén lévő féltetős szerkezet egyik tartóeleme lehetett.

6. DNy-i saroktorony

A DK-ivel megegyező méretű és szerkezetű torony rétegvizonyait a metszeten követhetjük nyomon (5. kép a). A torony betöltésében az egynemű habarcsomladék alatt egy, az egész belső felületen megfogható szürkésárga agyag járósint húzódott. Erre a felületre építettek a torony DK-i, védettebb sarkában egy kemencét, melynek megerősítő köveit és fenéktapasztásának maradványait bontottuk ki. A kemence tűzterében két bélyeges téglá azonosítatlan töredéke és néhány későrómai edénydarab került elő. Az agyagszint alatt D–DNy-i részen vörös, paticsos omladékréteg húzódott a torony közepe tájától szürkésfekete, égett, vas salakkal keverve. Ezt követi egy újabb agyagjárófelület cölöplyukszerű megszakításokkal, majd egy sötétbarna, habarcsos talaj. A toronyfal D-i ívénél túljutva az alapozás tetején, sötétbarna, egységes kavicsos folyami hordalék feltöltődéshez értünk. A rétegsor leletanyaga igen gyér és érdemi különbségtételre itt sem alkalmas.

A toronyból eddig előkerült legjelentősebb lelet a felső agyagrétegben fekvő vas szőlőmetsző kés (kacor).⁷

A D/III helyiség É-i fala előtt, közvetlenül a falkitörés mellett egy DK–ÉNy-i irányú, 30 cm széles, agyagba rakott falat tártunk fel.

Alapozása egybeesik a D/II helyiség É-i falával, jelenlegi falkoronáját a D-i épületszárny előterében kibontott égett paticsomladék borította. A fal ÉNy-i végében az említett rétegben egy kopott ezüst Marcus Aurelius érmét találtunk szürke és fehér, vékonyfalú kerámiatöredékekkel, orsógombbal és vastagabb, durvább edénydarabokkal együtt. Az ÉNy-i falvénél egy kb. K–Ny-i irányú, enyhén ívelődő kőszor alá benyúló, töredékes agyagtapasztás került felszínre. A feltárás jelenlegi állásánál nem dönthető el, hogy egy kemence maradványai, vagy az ÉNy-i falhoz tartozó padlómaradvány-e.

Az erőd emlékanyagának jelentős részét a kerámialeletek alkotják, amelyeket anyaguk és formai sajátosságaik alapján négy fő csoportra oszthatunk:

1. Mázas tál- és korsótöredékek;
2. Vékonyfalú, fehér, illetve szürke, helyenként vízszintesen bordázott perem- és oldaltöredékek;
3. Különböző színvonalon készült, besimított edénydarabok háló-, fenyőágminta, függőlegesen árkolt, valamint hullámvonal és zezugvonal díszítéssel;
4. Kézrel formált, rosszul égetett, durvaszemcsés, vörös, fekete és sötétbarna színű, általában enyhén kihajló peremű, barbár jellegű edénytöredékek.

Az 1–3. csoportban leírt későrómai cserépanyag az erőd funkcionálásával egyidejű (IV. század első har-

mada – V. század első harmada). A barbár jellegű kerámianyag kivitelezése jelentősen eltér a római edényekétől, de önmagában alkalmatlan etnikum meghatározására; használati idejét a IV. század végére, illetve az V. század elejére tehetjük.

Az előkerült bélyeges téglá töredékek közül a cohors I. Ulpia Pannoniorum feliratosakat említettük. A többi példány bélyegeit a IV. század utolsó harmadára tehetjük (Terentius, Quadriburgium).

A kisméretű (5x10 cm-es) padlótéglákat eddig nem sikerült eredeti helyükön feltárni.

A csekélyszámú fémtárgy nagy része a D/III helyiségben került elő. A fegyveranyag egyes darabjai germán hatásról árulkodnak.

Az erődből ismert érmék, az említett Marcus Aurelius ezüst kivételével, kopott, rossz minőségű – részben még restaurálatlan – IV. századi kisbronzok.⁸

Az erőd egy későrómai lelőhelyegyüttes legfontosabb eleme, amelyet D-i és K-i irányból kemencék karéjoznak. A szabadban lévő, földbe vájt sütő-főző kemencék⁹ előtérődrének betöltésében az erődben talált római kerámiatöredékekkel megegyező nagymennyiségű cserép mellett egy kopott bronz Traianus érem bukkant felszínre.

Az erődtől DNy-ra kb. 150 m-re egy löszterazon lévő, IV–V. századi temető 205 sírját tártuk fel eddigi leletmentés során. A temető régészeti elemzése itt nem feladatunk.¹⁰

A sírmező kisebb csoportja földsírokból áll. A többi temetkezés ládaszerűen kialakított, illetve épített kőszor és kevés számú téglasír. A temetőhöz tartozott még két kőből épített vakolt, illetve festett sírkamra is. A sírok leletanyagából kiemelkedik a gazdag – IV. század végére, V. század elejére keltezhető – üvegmelléklet. Hasonló edények (palack, pohár) töredékei nagy számban kerültek elő az erőd területéről is.

A dunakanyari limes visegrádi szakaszán feltárt IV. századi katonai létesítmények topográfiai helyzetükben, építészeti megformálásukban híven tükrözik a későrómai védelmi politika jellegzetességeit.¹¹ Jól példázza ezt mindkét kiemelkedő jelentőségű, jól kutatott, a IV. század első felében épült katonai objektum. A magasabban lévő Sibrik-dombi katonai tábor szabálytalan háromszög alakú alaprajza közvetlenül a terepadottságokhoz igazodott, míg a Dunára lejtő dombhajlatra épült gizellamajori erőd négyzet alaprajzú. E létesítmények vastag (110–165 cm) zárófalait legyező illetve patkó alakú tornyok védték.

A közvetlen látótávolságban lévő erősségek (ide soroljuk a pilismaróti Castra ad Herculem korábban létesült katonai táborát is) ellenőrzésük alatt tartották a Börzsöny hegység által erősen tagolt balparti Dunaszakaszt. A gizellamajori erőd helykiválasztását, illetve hadászati jelentőségét támasztja alá, hogy a Duna túloldaláról, a hegység erdős, sziklás ormairól, mint megfigyelőhelyekről belátható, a dömösi szoros-

ban összeszűkülő és felgyorsuló folyam átkelési lehetőséget jelentett a barbárok számára. A hasonló természeti adottságok és stratégiai szempontok – hegyek közé szorított folyóvölgy, az alföldi sáncrendszernek a római védővonalhoz kapcsolódása (SOPRONI 1969, 43–53; SOPRONI 1978, 113–127) – miatt a dunakanyari határszakasz sűrű megerősítésének és egyes katonai létesítményeinek párhuzamait az aldu-nai limesnél leheljük fel (GUDEA 1982, 93–110; IVANOV 1980, 153–183, 202–213).

A gizellamajori négy, legyezőalakú saroktoronyos,

négyszögletes alapú későrómai erőd magyarországi párhuzamai közül eddig csak a Szentendrei-szigetcsúcson, Kisoroszi-Kápolna lelőhelyről ismeretek közel hasonló méretű, valószínűleg legyezőalakú saroktoronyos castellum maradványai. Az általunk kutatót erőd – ellentétben a kisoroszival – teljesen feltárható, az igen jó állapotban meglévő rommaradványok (a felmenőfalak 140–250 cm magasak) konzerválása, helyreállítása és műemléki bemutatása megoldható és indokoltnak látszik.

Jegyzetek

- 1 A gizellatelepi kórháztól a Pest és Komárom-Esztergom megye határáig terjedő terület Visegrád-Diós néven szerepel. Az egykori lovasiskola épületei és a hozzá tartozó terület, ahol az erőd előkerült, korábban a kórház gazdasági részlege volt, ezért nevezik Gizellamajorinak. Így a lovasiskola területén kívüleső régészeti objektumok helymeghatározásakor a Visegrád-Diós nevet használjuk.
- 2 Az erőd K-i zárófala közelében a karám kerítésének készítésekor egy 53 cm pengehosszúságú, makkos felerősítésű római hosszú kaszát adtak be a visegrádi múzeumba. A tárgy előkerülésének körülményeiről Héjj Miklós szíves szóbeli közlése alapján van tudomásunk. MNM MKM ltsz.: 67.45.1. A római hosszú kaszákról összefoglalóan MÜLLER 1982, II. k. 492–497.
- 3 A lovasiskolában Soproni Sándor 1964-ben végzett terepbejárásának eredményei alapján egy őrtorony létezését feltételezte (SOPRONI 1978, 51).
- 4 A legelterjedtebb gyümölcsaszaló típusnál a tüzelőnyílást hosszú tüzelőlagút köti össze az agyagból kiképzett, négyszögletes aszalótérrel, melyet nádból és ágakból font aszalócserepy fedett. Ez utóbbira helyezték a gyümölcsöt, és lassú tűzön aszalták (GYÖRFFY 1943, 153–155; DOBOSSY 1969, 514–536).
- 5 A tárgyak 1991 augusztusában kerültek elő, restaurálásuk folyamatban van. A gizellamajorihoz hasonló bronz kancsót közölt Müller Róbert a fenékpusztai erőd É-i kapujánál előkerült bronz öntőműhely stratigráfiai megfigyelések alapján a IV. század végére keltezett leletei közül (MÜLLER 1978, 11–29).
- 6 A cohors I Ulpia Pannoniorum solvai (Esztergom) állomáshelyéről és itt tartózkodásának időhatáraitól SOPRONI 1978, 16, 18–20; HORVÁTH–H. KELEMEN–TORMA 1979, 81; LŐRINCZ 1980, 35–38.
- 7 A szerszám jelenléte megengedi azt a következtetést,

hogy az erőd feletti domboldalt szőlőhegynek tartjuk. A temetőnek vagy megfigyelőhelynek egyaránt alkalmas dombhát kutatásakor csak szórványos (őskori és V. századi) temetkezéseket figyeltünk meg.

8 Az eddig meghatározott érmék:

1. Constantinus dinasztia
AE4
Spes Rei Publicae típus 355–361.
2. Constantius
Sirmium 351–354.
3. Valens
AE3 ?/?
ISISCC
Siscia 364–378.
Gloria Romanorum típus
4. ?
AE2 SMC
Reparatio Rei Publ. típus 378–383.
5. Valentinianus dinasztia
AE3 ISISC
Siscia 364–378.
Securius Rei Publicae
6. Constantinus dinasztia
AE4
Gloria Exercitus (1) típus 337–341.
7. Vespasianus vagy Titus dupondius 68–81.
Az érme meghatározásáért Torbágyi Melindának tartozunk köszönettel.
- 9 A szabadban levő kemencék az őskortól az Árpád-korig terjedő – etnikumtól független – formai és technikai hasonlóságáról BÓNA 1973, 71–72.
- 10 A Visegrád-diósi római temető feltárása a D-i sáv megkutatása után válhat teljessé.
- 11 A dunakanyari limesről, illetve az egyes erődítményekről összefoglalóan a korábbi irodalommal SOPRONI 1978.

IRODALOM

BÓNA 1973

I. BÓNA, *VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban*. Fontes ArchHung Budapest 1973.

DOBOSSY 1969

J. DOBOSSY, *Az aszalás, mint konzerválási mód a Zempléni-hegység falvaiban*. Ethnographia 80 (1969) 514–536.

GUDEA 1982

N. GUDEA, *Despre granita de nord a provinciei Moesia, si sectorul vestic al frontierei de nord a provinciei Dacia Ripensis de la 275 la 378 e.n.* Drobeta V., (1982) 93–111.

- GYÖRFFY 1943 I. GYÖRFFY, *Magyar falu, magyar ház*. Budapest 1943, 153–155.
 IVANOV 1980 T. IVANOV, *Abritus*. Szófia 1980.
 LÓRINCZ 1979 B. LÓRINCZ, *Die Ziegelstempel des spätrömischen Südostfriedhofes von Inter-cisa*. Acta ArchHung 31 (1979) 292–312.
 LÓRINCZ 1980 B. LÓRINCZ, *Pannonische Ziegelstempel Limestrecke Ad Flexum – Ad Mures*. DissArch Ser.II.No 9. (1980)
 MRT 1979 I. HORVÁTH—H. M. KELEMEN—I. TORMA, *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergomi és dorogi járás*. MRT 5. Budapest 1979, 282–297.
 MRT 1986 I. DINNYÉS — K. KŐVÁRI — ZS. LOVAG — S. TETTAMANTI — J. TOPÁL — I. TORMA, *Pest megye régészeti topográfiája. A budai és szentendrei járás*. MRT 7. Budapest 1986, 110–114.
 MÜLLER 1978 R. MÜLLER, *V. századi bronzművesműhely maradványai Keszthely-Fenekpusztáról*. ArchÉrt 105 (1978) 11–29.
 MÜLLER 1982 R. MÜLLER, *A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késő vaskortól a török kor végéig*. ZGy 19. i–II, 1982.
 SOPRONI 1958 S. SOPRONI, *Adatok a valentinianus kori bélyegestéglák időrendjéhez*. ArchÉrt 85 (1958) 52–55.
 SOPRONI 1969 S. SOPRONI, *Limes Sarmatiae*. ArchÉrt 96 (1969) 43–53.
 SOPRONI 1978 S. SOPRONI, *Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre*. Budapest 1978.

VORLÄUFIGER BERICHT ÜBER DIE FREILEGUNG DER RÖMISCHEN FESTUNG VON VISEGRÁD-GIZELLAMAJOR

Auszug

Zwischen 1988–1991 wurden durch Bauerbeiten am Wasserkraftwerk Bős–Nagymaros veranlaßt, in Visegrád-Gizellamajor Fundrettungs- und anschließend planmäßige Grabungen durchgeführt. Im Zuge der bisherigen Arbeiten zeichnete sich eine spätrömische militärische Festung mit vier Ecktürmen und einer Innenabmessung von 34,3 x 34,3 Metern ab (Abb. 1).

Die bisher freigelegten Gebäudeteile:

1. SO-Eckturm

Fächerform mit 8 m langen Schenkeln.

Mauerhöhe zwischen 170–250 cm, die Mauern sind 165 cm dick. Im Westschenkel eine 180 cm breite Türöffnung mit einem aus einem Stück gemeißelten Schwellenstein, darinnen ein Bohrloch für das einstufige Scharnier. In der SW-Ecke liegen unter der durchbrannten Zerstörungsgeschichte die verglühten, verkohlten Reste aufeinander gestürzter Pfosten und Balken. Unter dem Schutt zog sich eine dünne, harte, stellenweise brüchige Begehlfläche aus Lehm hin; vermutlich handelt es sich um die beim Bau verwendete, abgetretene und durchgebrannte Oberfläche, da sie nicht erneuert worden war und unter ihr eine einheitliche, braune, schotterige, ungestörte Schichte begann. Im Fundamentniveau der O-Mauer ein ovaler Hohlraum. In der NO-Ecke sind auf beiden Seiten, um etwa 30 cm höher als der Schwellenstein 3 oder 4

Balkenlöcher zu sehen, sofern zwischen dem erwähnten Hohlraum und den Balkenlöchern ein Zusammenhang besteht, dürfte hier das Gerüst der in den Turm hinaufführenden Treppe gestanden haben. Beim Hals des Turmes ist unmittelbar unter dem Lehmboden ein rechteckiges Steinfundament sichtbar; gegen das Innere der Festung zu schließt es im Bogen an die innere Fläche der südlichen und östlichen Abschlußmauer an, während die Schenkel des rechten Winkels mit den Außenlinien der beiden Hauptmauern in eine Gerade fallen. In Anbetracht der ähnlichen Konstruktion des NW-Turmes nehmen wir an, daß der Bau der Festung mit einer regelrecht quadratförmigen Fundamentierung begonnen wurde. Die erwähnte Fundamentierung und die Seitenmauern des Turmes sind mauerungstechnisch verbunden, sie sind gleich alt. Nördlich und östlich außerhalb des Turms fanden wir in dunkelbrauner Auffüllung unter dem Mörtelschutt Bruchstücke von Keramik sowie Metall- und Knochengegenständen und Tierknochen.

2. Ostflügel (Abb. 2)

Die eigenen Mauern des an die O-Abschlußmauer gebauten, 22,75x6,35 m großen Baues sind 60–70 cm dick. Seine inneren Trennwände sind schwach fundamentierte, ihr Bindemittel ist Lehm. An einer Seitenmauer wurde ein Ofen und zu diesem gehörendes Fe-

uerungs- und Heizungssystem freigelegt. Im Feuer- raum des Ofens befanden sich Reste verkohlter Pflan- zenkörner. Unter den hier zum Vorschein gekom- menen Keramikscherben befanden sich auch Stücke mit eingelätetem Gittermuster und Fichtenzweig- verzierung.

3. NW-Eckturm (Abb. 3)

Die nördliche und die westliche Abschlußmauer treffen rechtwinklig aufeinander und bilden eine geschlossene Ecke im Gegensatz zum offenen Hals des SO-Turmes. In je 2 m Entfernung von der Ecke beginnen die Seitenmauern des Turmes. Die westliche Seitenmauer ist 8 m lang. In den Turm führte durch die nördliche Abschlußmauer ein 1 m breiter Eingang mit heilem Schwellenstein. Die Höhe der Mauer beträgt 130 cm. Auf dem erwähnten Schwellenstein lagen Reste eines versengten Skeletts. Im Innern des Turms wird ein Bad freigelegt. Die Pfeiler des in gutem Zustand zum Vorschein gekommenen Hypo- caustume sind 70 cm hoch, von den den Boden be- deckenden Platten konnte nur ein Eckfragment "in situ" beobachtet werden. Das System befindet sich in der SW-Hälfte des Turms, der Baderaum ist an die westliche Abschlußmauer angebaut. Seine Abschluß- mauer ist 30 cm breit und gewissermaßen die Fort- setzung der nördlichen Abschlußmauer. Um in den quadratischen Raum zu gelangen, mußte man eine gewölbte Schwelle(?) überschreiten. Neben der Mauer konnten wir bis zu 70 cm Tiefe heile Tubuli beobachten.

4. S-Eckturm (Abb. 4)

Der Gebäudeflügel bestand ursprünglich aus drei Trakten. Der mittlere war durch eine N-S-Trennmauer in zwei Teile geteilt. Das sind die Räume D/I und D/II, der westliche Trakt ist mit D/III bezeichnet. Ein Ein- gang in den Raum D/II ist nicht zu sehen. An der ge- gen den Innenraum gerichteten Fassade fehlt die Mauer in etwa 60 cm Breite, auf eine Türkonstruktion hinweisende Spuren haben wir aber nicht entdeckt. In der Nähe der Ost- und der Westmauer sind Reste eines Terazzo-Fußbodens zu sehen. Diese sich über dem Fundament hinziehende Begehfläche kommt an der südlichen Abschlußmauer mit einer begigen Stein- konstruktion in Berührung. Aufgrund der Funde las- sen sich Zweck und Bestimmung des Saales nicht feststellen. Aus der schwarzen, verkohlten Schichte über der Begehfläche sind Gefäßfragmente mit ein- geglätteter Verzierung und verkohlte Getreidekörner zum Vorschein gekommen. In der Trennmauer der Räume D/I–II befand sich eine Schornstein, die sich im Raum D/I in einem aus auf die Kante gestellten, größeren, flachen Steinen gebauten Kanal fortsetzte, und in rechtem Winkel zur westlichen Wand des Rau- mes einbog. In der Mitte des Saales sind die Zusam- menhänge ungewiß. Zu dem System gehörten zwei ge-

gen Norden abzweigende rechteckförmige Baueten. Der westlicher gelegene war durch einen regelmäßi- gen Stein in zwei Teile geteilt. Aus seinem Innern und an seinem Treffpunkt mit dem Kanal sammelten wir zahlreiche verkohlte Getreidekörner und Hülsen- früchte. Im Saale konnten wir an zwei Stellen auch je einen Teil der ursprünglichen Begehfläche beobachten. An der Westmauer legten wir eine später vermauerte, regelmäßige Öffnung frei, die auch durch die Seitenwand der erwähnten "L"-förmigen Schür- gasse abgeschlossen war. Angesichts der Konstruk- tion des Saales bzw. aufgrund der Pflanzenkörnerfun- de stellen wir seine Bestimmung als Trocken- und Vorratskammer fest.

Der Raum D/III stellte die Verbindung zwischen dem SW-Eckturm und dem Exerzierplatz her. An der Nordfassade befand sich bei der östlichen Abschluß- mauer ein 210 cm breiter Eingang. Bei der in der letzt- genannten Mauer befindlichen bereits erwähnten, regelmäßigen Öffnung (die die Mauer durchbricht), stand ein kreisrunder, jetzt 120 cm hoher Ofen. Hier- her hatte man den folgenden Fundkomplex verborgen: 1. Bronzekrug mit zylinderförmigem Hals und Fußring; der ursprüngliche Henkel des Kruges war durch minderwertige Nachahmung aus Eisen ersetzt; 2. Bronzering; 3. durchbrochener Gürtel (?) beschlag aus Bronze; 4. Eisensichel; 5. Tierstriegel.

Weitere erwähnenswerte Funde aus dem Raum D/III sind Gebrauchsgegenstände und Waffen: 88,3 cm langes, gerades, zweischneidiges Eisenschwert; Schildwulst; Lanzenspitze; Klingensfragment; Rest eines Holzimers mit Bronzehenkel und Eisenring.

In der Schichtenreihe des Raumes lassen sich meh- rere Verwüstungsperioden beobachten. Zu ihrer Da- tierung verfügen wir aber nicht über genügendes Fundmaterial, da man zwischen den ausgesprochen römischen und den in geringerer Zahl vorhandenen barbarischen (vom ersten Drittel des 4. bis zum ersten Drittel des 5. Jh.) Keramikfragmenten keine Grenzlinie ziehen kann. Die mit dem Stempel COH I ULP PAN versehenen Ziegel wurden wahrscheinlich sek- undär verwendet.

5. W-Flügel

Eine Ecke des südlichen Wohnteiles wurde freige- legt. Im östlichen Vorraum steht ein Pfostensockel, der mit der Halbdachkonstruktion des Vorraums in Verbindung stehen kann.

6. SW-Eckturm

Seine Konstruktion stimmt mit der des SO-Turmes überein. Die Schichtenreihe dieses Turmes ist der im Raum D/III beobachteten ähnlich. Auf einem in einer Verwüstungsschicht des Turmes befindlichen und im ganzen Innenraum greifbaren Begehungs-niveau aus Lehm legten wir den Bodenverputz eines Ofens frei. Etwa zwei Meter weiter lag ein eisernes Rebmesser.

7. Von der Nordfassade des Raumes D/II ging eine auf Lehm gesetzte 30 cm breite SO-NW-gerichtete Mauer aus. Ihre Fundierung stimmt mit der der Mauer des Raumes überein. Die gegenwärtige Mauerkrone war mit gebranntem Strohlehm bedeckt. Am nord-westlichen Ende der Mauer fanden wir abgewetzte March Aurel Silbermünzen.

Die im Keramikmaterial mit den römischen zusammen vorkommenden barbarischen Gefäßfragmente sind für eine Bestimmung des Ethnikums an und für sich unzureichend, während sich an den Waffen- und Werkzeugfunden germanische Einflüsse feststellen lassen. Dem letzten Drittel des 4. Jahrhunderts lassen sich die Ziegel mit den Stempeln QUADRIBURG und TERENTIUS zuschreiben.

Zur Festung gehörten mehr als zwei Dutzend Koch- und Backöfen im Freien, ebenso ein aus 208 Gräbern bestehendes Gräberfeld. Dort sind auch

zwei, auf das Ende der Früheisenzeit (HA D 2–3) datierbare Objekte ans Tageslicht gekommen.

Aufgrund des Fundmaterials und der Münzen nehmen wir als Bauzeit der Festung die Zeit Konstantins I. an. Wir vermuten, daß man zum Ende des 4. Jh. mit barbarischem Zusammenleben rechnen kann, und daß etwa zum Ende des ersten Drittels des 5. Jh. die Festung unbewohnt bleibt. Die Festung ist ein Teil des Verteidigungssystems, das zusammen mit dem Castrum vom Sibrik-Hügel und mit dem von Pilismarót den militärisch verwundbarsten Punkt des Donauknies verteidigte. Die im der Nähe des Endes der Szentendre-Insel auf dem Gebiet von Kisoroszi liegende Befestigung hatte wahrscheinlich einen ähnlichen Grundriß, ist aber nicht erforschbar. Weitere Parallelen lassen sich auf der österreichischen, bzw. auf der Limesstrecke an der Unteren Donau beobachten.

P. Gróf–D. Gróh
Mátyás Király Múzeum
Visegrád
H-2025

